

Pénz és erkölcs*

Négyrészes tanulmányomban több évszázados áttekintéssel a ma használatos kamatos pénznek a társadalomra és a természetre gyakorolt, enyhén szólva sem egészséges hatását nem csak körüljáróm, hanem a gyógyulás, gyógyítás felé vezető utat is vizsgálom.

Az I. részben arra a kérdésre keresem a választ, hogy a pénz áldás-e vagy átok. Vázzolom a mai pénzrendszer használatának pozitív és negatív következményeit. Évszázadok alatt a piaci erők, vagyis maga a gazdaság (Polányi szerint: „az ördögi malom”) kiágyazódott a társadalomból, ami végzetes és önpusztító tendencia. Erkölcsi iránytűnk azt mutatja, hogy a kamattal valami nagyon nem stimmel.

A II. részben a bajok forrását keresve a középkori kamattilalomból kiindulva a Barabási-féle hálózatbővülés két törvényét egy harmadikkal kiegészítve megpróbálom a Polányi-féle „ördögi malom” kialakulását és erejét megmagyarázni. Polányi szerint a társadalom védekező ellenmozgásainak a munkaerőre, a földre és pénzre kell vonatkozniuk. A Joób-féle korrigált potyautas dilemma tanulsága alapján rámutatok, hogy csakis az erkölcsi alapon álló jog felől közelítve lehetséges elérnünk, hogy a gazdaságban is ismét „helyes szabályok uralkodjanak”.

A III. részben először bemutatom a kamat kialakulását és a kamatszedés jogtalanságát, majd a kereslet-kínálat törvényszerűségének kibővítésével és matematikai alátámasztásával kísérletet teszek egy keretrendszer létrehozására. A levezetés kétfajta, első típusú klasszikus és második típusú hiperinflációs válságot ad eredményül. Látszattmegoldásként a mai gazdasági kormányzatok ezen két válságfajta között keresik a nem létező egyensúlyt, miközben a pénzrendszernek az I. részben vázolt negatív következményei a konkrét gazdasági válságok kivételével benne maradnak a rendszerben.

A IV. részben az említett keretrendszert néhány szimmetria szabállyal kiegészítve könnyedén eljutunk a geselli pénzelmélethez. Állításom szerint a szelíd pénzre vonatkozó szabályoknál nem lehetséges mélyebben belefoglalni a gazdaságot működtető leendő törvényekbe az *etikai* követelményeket. Ezzel lehetővé válhat a mai pénzrendszer negatív következményeinek *tüneti* kezelése helyett a bajok valódi enyhítése, miközben megmaradnak az előnyök, pl. a tőkekoncentráció.

I. rész

A pénz: áldás vagy átok?

Közhely, de igaz: a világban nagy a baj. Nagyon nagy a baj. A szegények és a gazdagok közötti különbség évszázadok óta növekszik, a klíma változik, a bioszféra pusztul, nyakunkon a migrációs válság, szaporodnak a terrortámadások, hogy csak néhányat említsek. Tehetünk-e egyáltalán valamit? Egy biztos, a bajok felsorolása nem elegendő, átfogó, pontos diagnózis is kellene, hogy legalább reménységünk legyen a gyógyításra anélkül, hogy növelnénk a bajt egy újabb gyilkos "-izmus" kísérletével.

Először néhány irodalmi hivatkozással röviden és felsorolásszerűen, számos tanulmány konklúzióját idézve összefoglalom a mai pénzrendszerünk, a (pozitív) kamatos pénz használatának tüneteit és következményeit.

1 A tőke és kamatának jótettei

Ez a rész két okból rövid. Egyrészt ez az írás a bajokról, pontosabban azok elhárításának lehetőségéről szól, másrészt azokból a „jótettekből” nem sok van:

- „A pénznek köszönhetően egymást nem ismerő és egymásban nem bízó emberek is képesek hatékonyan együttműködni.” (Harari 2015:172)
- „erőteljesen ösztönzi a technika fejlődését és ezáltal
- a munka termelékenységének növekedését [...]
- a kényelmes élet
- és a tudományos kutatás műszaki feltételeinek javulását” (Síklaky 2003:19)

Különösen a kényelmes életre nézve kell föltennünk a kérdést: „e kényelemben kik részesülnek és kik nem, és milyen áron”? (Uo.)

* Laborczi Pál, okleveles gépészmérnök és általános informatikus (e-mail: laborczi.pal@freemail.hu)

2 A tőke és kamatának büntettei

2.1. Összeműködés helyett versenykényszer

- A kamat „együttműködés helyett versenyre ösztönöz” (Lietaer 2017:51)
- „A hagyományos pénz [...] első sorban a versenyt támogatja” (Szalay 2008:10)
- A versenyben pedig nincs megállás, hiszen ott „az a cél, hogy olyan nagy, és ezért olyan erős légy, hogy a verseny egyoldalú legyen”¹ (Drábik 2001), valójában tehát
- „a kamatkapitalizmus nem piacgazdaság², hanem monopolrendszer.” (uo.)
- „A korszak jól ismerte azt az igazságot, hogy a versenynek végül monopóliumhoz kell vezetnie.” - írja Polányi (2004:98) a középkori helyi piacokról
- „a verseny, a konkurenciaelv legsajátabb terméke a monopólium. [...] Ha a monopolizálódás kizárólagos hatalmat ad, akkor nem önszabályozó a piacgazdaság, mert a monopólium diktálni tud a nem-monopóliumnak.”³ (Andor et al. 1994:15)
- A verseny megjelenik a politikában is, amit a teológia is megállapít: „éles küzdelem alakul ki az állami hatalom kézre kerítéséért, hogy az állam erejét és hatalmát is be lehessen vetni a gazdasági érdekcsoportok oldalán”. (XI. Pius 1931:108. c) Ha pedig ez sikerül, akkor rövidesen kitör egy háború. Ideáltipikus példa az ópiumháború.
- Hosszabb távon Joseph E. Stiglitz szerint „az úgynevezett önszabályozó piacgazdaság maffiakapitalizmussá fejlődhet – és maffia típusú politikai rendszerré.” (Stiglitz előszava, In: Polányi 2004:19)
- „a nem semleges, a kamatozó pénz [...] monopolista struktúrák uralmába torkollik.” (Madarász 2005:157)
- A kamatgazdaság „fokozatosan egyre kevesebb, túlerejével visszaélő gazdasági szereplő dinasztikus diktatúrájává válik”. (Síklaky 2003:20)
- „A [...] globalizáció módszere az állam leépítése, a különböző állami feladatok és hatáskörök úgynevezett »privatizációja«. A folyamat célja és eredménye végül a társadalmi kontroll nélküli gazdasági alapon nyugvó diktatúra megszervezése.” (Frenyó 2008:320)
- Egyénre bontva a versenyképesség kényszere miatt teljesítménykényszer alakul ki, amely egyértelműen korlátozza az egyén cselekvési szabadságát. Végző formájában totális önkizsákmányoláshoz, hajcsár nélküli rabszolgasághoz vezet.

2.2. A megfékezhetetlen növekedés kényszere

- A kamat „táplálja a gazdasági növekedést” (Lietaer 2017:53)
- „A modern gazdasági rendszerekben növekedési kényszert figyelhetünk meg” (Gilányi 2014a:37)
- „A kamat okozta jövedelem-átrétegződés a társadalom minden szereplőjét növekedésre sarkallja, növekedési kényszerhelyzetet szül.” (Creutz 1997:20)
- „Amíg a kamatláb állandóan pozitív, addig fejlődésre vagyunk ítélve, ha a szociális kollapszust el akarjuk kerülni.” (Uo.:59)
- „Amíg a kamatláb pozitív, addig a társadalmi összeomlás csak az állandó növekedés mellett kerülhető el.” (Gyulai 2015:20)
- „A kamatrendszer nem csak a pénzmennyiség lineáris vagy akár exponenciális növelését eredményezi, hanem ezen túl növekedéskényszer alá helyezi a reálgazdaságot.” (Joób 2011:66)
- „Mivel a pénzvagyom, és vele az a kamatösszeg, amit az adós termelők fizetnek, exponenciálisan nő, a termelékenység pedig ennél lassabban nő, a termékértékekből egyre kevesebb maradna bérre, ha a termelés volumenét nem növelnék. Ez a növekedési kényszer.” (Síklaky 2000:128)
- „a kapitalista gazdálkodási mód [...] uralma alatt valamennyi célkitűzés tengelyében nem az élő személyiség áll a maga természetes szükségleteivel, hanem egy elvontság: a tőke. A célnak ebben az elvontságában rejlik korlátozatlansága.” (Sombart 1997:57)

A hosszabbtávú következmény itt is súlyos, mert

1 Mahathir bin Mohamad szavai a 2001. június 8-án Tokióban tartott „Ázsia Jövője” című konferencián.

2 A kapitalizmus helyes magyar megfelelője a tőkegazdaság kifejezés volna, nem pedig a piacgazdaság. Az idézetekben persze meghagytam az eredeti kifejezést.

3 Szigeti Péter szavai az Andor-féle cikkben

- „a növekedési kényszer – a véges Földön – egy-két nemzedéken belül ökokatasztrófába torkollik.” (Síklaky uo.) Síklaky máshol így fogalmaz: „a főáramú gazdaságpolitika egyik tendenciája: **ökokatasztrófa.**” (2003:15) (kiemelés: S. I.)

2.3. A kizsákmányolás kényszere

A kizsákmányolás értékteremtő munka nélküli jövedelemelvonás. Kényszernek azért mondom, mert az ókori-középkori kamattilalomhoz képest mára a kamat abszolút bevett gyakorlat lett. A közzelfogás szerint a kamat a pénz ára, tehát maradéktalanul „jogos”, hogy a pénznek hozama, nyeresége legyen. Ezzel szemben a valóság a következő:

- „A tőke [...] a civilizált és rafinált kizsákmányolás egyik eszköze” (Marx 1955:342)
- „A kamat az elképzelhető legnagyobb kizsákmányolás” (Creutz 1997:16)
- A kamaton keresztül nyereség iránti vágyból, vagyis „egoista indítékokból mindenki kölcsönösen megkárosít mindenkit, vagy az egyik fél állandóan kárt okoz a másiknak” (Binswanger 1999:53)

A hosszabb távú következményeket külön pontban tárgyalom.

2.4. Gazdagodó központ – szegényedő periféria, vagyis szociális igazságtalanság

- A kamat „a vagyon koncentrációját eredményezi”. (Lietaer 2017:53)
- A kamattal terhelt pénz „nem engedi meg az általános jólétet. [...] Urakat és szolgákat akar; meggyötört, túldolgoztatott embereket egyfelől, élősködőket másfelől.” (Gesell 2004:235)
- „a kamatozó pénz a jövedelmeket igazságtalanul, a termelékenységi különbségektől függetlenül osztja el, ami a pénz és a javak koncentrációjába [...] torkollik.” (Madarász 2005:157)
- „A tőkemechanizmus (más szóval: a kamatmechanizmus) polarizálja az emberiséget, azaz egyre kevesebb ember kezébe egyre nagyobb vagyont és ezzel hatalmat összpontosít, amelynek forrása egyre nagyobb tömegek egyre nagyobb nyomorba és függésbe taszítása.” (Síklaky 2003:20) Vagyis lassan az egész világ azért gürcöl, hogy a befektetők kamatkövetelésének eleget tudjon tenni. Ha lenne a Földnek kapuja, akár ki is írhatnánk föléje: „Kapitalista munkatábor”...
- „ez a vagyonkoncentráció egy folyamatos, önismétlő, rendszerszintű jelenség, amely ellenáll minden, a csökkentésére irányuló törekvésnek. (Lietaer 2017:58)
- „a fokozódó szociális világfeszültség szociális világkatasztrófával fenyeget” (Síklaky 2000:128) Máshol ugyanó: „A főáramú gazdaságpolitika másik tendenciája: világméretű **szociális katasztrófa**, beláthatatlan következményű »világ-polgárháború«.” (Síklaky 2003:15)
- Teljes mértékben egyet kell értenünk Síklaky megállapításával és kérdésével: „a globális kapitalizmus elpusztítja önmagát. És az emberiséget is?” (Síklaky 2000:135)
- A kapitalizmus hívei az ipari forradalom óta a növekvő tortával érvelnek, de ez hamis érv: hiába jut akár sokkal nagyobb szelet sokaknak, egy sokkal nagyobb torta igazságtalan felosztása ugyanúgy igazságtalan felosztás.

De folytassuk a kamat következményeinek felsorolását.

2.5. Nincs egyensúlyi állapot

- „A Világbank nem kevesebb, mint 96 banki és 176 pénzügyi válságot jegyzett fel csupán abban a 25 éves időszakban, amely a Nixon amerikai elnök által az 1970-es években bevezetett lebegő árfolyamrendszerrel kezdődött” (Lietaer 2017:80)
- Egy „gazdaságtörténész [...] nem kevesebb mint 48 nagy gazdasági összeomlást írt össze az 1637-es holland tulipánmániától az 1929-es tőzsdekrachig.” (Uo.)
- „Az Egyesült Államok Nemzeti Gazdaságkutató Hivatala szerint 1790 óta csak az Egyesült Államok 47 válságon esett át, amelyek közül sok a nagy világválság utáni évtizedekben zajlott le” (Uo.)
- Talán ismert a Fisher-féle adósság/deflációs spirál⁴, de Király szerint „a Fisherspirál nem a válság kialakulására ad magyarázatot, hanem a bankszektor szerepét emeli ki a válság elmélyülésében.” (Király 1995:822)
- „A társadalom [...] képtelen ellenőrizni a pénz körforgását és kínálatának helyes adagolását; elkerülhetetlenné válik az árszint deflációs és inflációs ingadozása.” (Madarász 2005:157)
- Az egyensúlytalanság matematikai kimutatása is létezik már: „ellentétben a termodinamikai és az

4 Fischer, I: The Debt Deflation Theories of Great Depressions. Econometrica, 1. sz., 1933 (In: Király 1995:836)

ökológiai rendszerekkel, a statikus, nulla növekedési pálya lehetetlen állapot; a nulla növekedés alternatívája a válság.” (Gilányi 2014a:37)

Ne szépítsük: a kapitalizmus története valójában válságsorozatok története.

2.6. *Erkölcsnélküliség*

- „Ha a pénz Augier szerint, »félorcáján természetes vérfoltokkal jön a világra«⁵, akkor a tőke tetőtől talpig, minden pórusból vért és szennyet izzadva.” (Marx 1955:703) Marx ezt az eredeti tőkefelhalmozásra érti, de napjainkra a tőkegyarapítás gyalázatos jellege megmaradt, csak a módszerek kifinomultabbak, kevésbé szembeötlőek.
- A tőke a „kamatigényeit és vállalkozási hasznát egy rendkívül ügyes, de erkölcstelen rendszer segélyével képes a más vagyonából és munkájából kielégíteni”. (Czobel 1904:131)
- „a szegényeket az éhség kényszeríti [...] a gazdagoknak a kiszolgáltatására” (Migray 1932:234)
- A pénzügyileg erősebb a gyengébbet nem segíti, hanem többletpénz fizetésére kényszeríti (lásd pl. kamatot vagy az országgockázati mutatót (CDS)), mely igen könnyen adósságspirálhoz, adósrabszolgasághoz vezet.
- A gazdaságot „az éhségtől való félelem meg a nyereségvágy motiválja” (Polányi 1976:151) „Valutáink rendszere igenis erősíti a kapzsiságot és a hiánytól való félelmet”. (Lietaer 2017:199)
- A szabad piacon a *humánus*, a dolgozóinak többet fizetni akaró munkaadó kiesik a versenyből, mert lesz egy másik munkaadó, aki az olcsóbb munkaerőt alkalmazva olcsóbb áron kínálja az árut.
- „A kamat nem más, mint a piacról szedett törvényes magánadó. Mondhatni, ideáltipikus esete a »törvényes, de erkölcstelen« állapotnak.” (Elővételezett idézet írásom III. részéből)
- „A profit és a termelés növekedésének vágya vakká teszi az embereket mindenre, ami ennek útjában állhat. Mikor a növekedés lesz a legfőbb jó, és semmilyen etikai megfontolás nem fogja vissza, az könnyen katasztrófába torkollhat. A kapitalizmus kapzsisággal párosult jeges közönyből gyilkolt meg milliókat.” (Harari 2015:298)
- „szörnyű pusztítást viszünk végbe állattársaink között és az ökoszisztémában, alig több okból, mint saját kényelmünk és szórakozásunk hajszolása” (Uo.:369)
- „A »Homo oeconomicus« modell embere a racionális egoista, akit a gazdasági racionalitás elvére építve saját igényei, érdekei, nyeresége motiválnak, azaz haszna maximalizálására törekszik. [...] A Homo oeconomicus döntéseinél nem merülnek fel morális szempontok” (Csillag 2012:34) Ezen szintiszta „célracionális”⁶ (Weber 1987:39) viselkedéshez annyit fűznék hozzá, hogy „aki még sohasem tapasztalt önmagában konfliktust az etika és az anyagi érdekek között, az vagy született szent, vagy pedig végsőkig lealacsonyodott lény” (Etzioni 1993:58)
- Anyikin javaslat szerint ezt a hipotetikus figurát inkább *homo chrematisticus*-nak kellene hívnunk, mivel hogy „az ökonomikából sajnos állandóan létrejön a chrematistika”⁷ (1978:33).

2.7. *Össztársadalmi torzulás és bomlás*

- „Amikor kizárólag az egyénnek adnak jogokat, nemcsak veszélyes és a közösség érdekeivel ellentétes egyensúlyhiányt teremtenek, hanem ugyanakkor szabad folyást engednek a társadalmi bomlásnak és a *homo homini lupus*⁸ állapotának” - állapítja meg a filozófus. (Molnár 1993:56)
- A teológus szerint „új és új békeatlenség veszélye” fenyeget, és a „kollektív sötétbe omlás” sincs kizárva. (Metz 2004:21)
- „A gazdaság szabályai egyre távolodnak a társadalom kultúrájától” (Koslowski 1993:88)
- „Végeredményben az oktatás a kultúra elősegítője helyett egyszerűen a gazdaság kiszolgálója lesz.” (Frenyó 2008:319)
- „a tőke hozadéka fontosabb az átfogóbb gazdasági szempontoknál, a termelést nem az emberek valódi szükségletei, hanem a pénz kamatozása szabja meg” (Madarász 2005:157). „Az ember a maga földi életcéljával, testi és lelki szükségleteivel másodrangú tényezővé válik” (Migray 1932:30).

5 Marx lábjegyzete: Marie Augier: „Du crédit public”. [Párizs 1842. 265. old.]

6 Szó szerint: „racionálisan célra irányuló cselekvés”

7 ökonómia (a görög „oikosz” (ház, háztartás) és „nomosz” (törvény, szabály) szavakból): gazdaság, gazdálkodás, beosztás, takarékoság – eredetileg a házban élők (és a rabszolgák és rokonok) szükségletét szolgáló gazdálkodást jelentette; chrematistica (a görög „chrema”(vagyon, birtok, pénz)) szóból: a vagyon- és pénzszerzés „tudománya”.

8 Latin: ember embernek farkasa

- Polányi Károly még általánosabban fogalmaz: „a gazdasági rendszert a piac irányítja: ez nem kevesebbet jelent, mint hogy a társadalom a piac függelékeként működik. Ahelyett, hogy a gazdaság lenne beágyazva a társadalmi viszonyokba, a társadalmi viszonyok vannak beágyazva gazdasági rendszerbe” (2004:88).
- Polányinak apokaliptikus jóslata is van: „Ha egyedül a piaci mechanizmus irányítaná az emberek és természeti környezetük sorsát, [...] az emberek belepusztulnának a társadalmi elhagyatottságba: meghalnék a heveny társadalmi felfordulás áldozataiként erkölcstelenség, perverzió, bűn, éhhalál következtében. A természet elemeire hullana szét, a környezet, a táj szeméttelpekké válna, a folyók elszennyeződnének, veszélybe kerülne a katonai biztonság, összeomlana az élelem- és a nyersanyagtermeléshez szükséges hatalom.” (uo.:107) Vagyis maga társadalom pusztulna el.

A jóslat egy része valóságként már itt áll a szemünk előtt.

2.8. Részösszegzés

Talán ennyi is bőven elegendő annak érzékeltetésére, hogy belássuk: egyre kevésbé tartható az az Adam Smith-i álláspont, miszerint a gazdagok „természetes önzésük és kapzsiságuk” (Smith 1977:527) révén, a „láthatatlan kéz” (uo) által vezetve – szándékuk ellenére⁹ – a közjót szolgálják. Harari szerint „Smith tagadta a hagyományos ellentétet gazdagság és erkölcs között, és kitérte a gazdagok előtt a mennyország ajtaját” (2015:282). Vagyis súlyos tévedés, hogy „a gazdaság önmagában is etikus” volna (Binswanger 1999:53).

A gazdaságot szolgáló közgazdaságtannal és ennek „lealacsonyodott” emberképével is baj van, mert egyfelől „a közgazdaságtanokat [...] az érdekelte és az érdekli, hogy a piaci erők szabad kibontakozását megakadályozó erkölcsi és paternalis béklyókat föloldja” (uo.:54), ezért az eszméje az ún. „ön szabályozó piacgazdaság” lett – hívei szerint: akadálytalan működése előbb-utóbb automatikusan társadalmi egyensúlyhoz, békéhez és jóléthez vezet, vagyis „a piac természeténél fogva szociális” (Booth 2012) –, másfelől az említett modell embere cselekvésének egyedüli motorjává az erkölcs nélküli *önérdek* válik. Ezen érdekeknek semmi, de szó szerint, semmi sem szent. Ezért teljes joggal állítja Polányi, hogy „ennek az ördögi malomnak a pusztításától” (2004:107) védeni kell az embert, a társadalmat és a természetet, hiszen a kamatgazdaság hosszabb távon maga alá gyűri és tönkre teszi a társadalmat és a bioszférát, vagyis a saját és ilyenformán az emberiség létalapját számolja föl.

A társadalmi védelem évszázados gyengülése és gyengesége miatt az önszabályozó tőkegazdaság és a mögötte álló „homo oeconomicus” rideg racionalizmusa – híveinek hitével ellentétben –, valójában rákos daganat a társadalomra és a bioszférára nézve.

Binswanger szerint „szükség van erkölcsi beavatkozásra, ami [...] csak a gazdaságtól független eredetű motívumokból vezethető le” (1999:58). Polányi pedig fölteszi azt a kérdést, hogy „milyen »ördögi malom« örölte tömeggé az embereket” (2004:61), és gondosan le is írja annak milyenségét, de nem foglalkozik azzal, hogy honnan is ered maga „az ördögi malom”, és annak ereje.

A következő fejezetekben arra keresem a választ, hogy melyek volnának a gazdaságtól független eredetű motívumok, és hogy miként keletkezett ez a mindent ledaráló ördögi malom.

3 A közgazdászok árulása és Püthagorasz második tétele

Max Weber több mint 100 éve írt könyvében (Weber 1995) még csak a kapitalizmus szelleméről értekeznek. Polányi az ipari forradalomról írja, hogy ez „az új hitvallás teljesen materialista volt, és azon a hiten alapult, hogy minden emberi probléma megoldható, ha korlátlan mennyiségben adottak az anyagi javak” (2004:69). Walter Benjamin azt állítja, hogy „a kapitalizmus merő kultuszából álló vallás, dogma nélkül” (2013:6). Zsolnai szerint „a piac működése a gazdasági racionalitás ideológiáján alapszik, amely ma már kvázi-vallási jelleggel tolul előtérbe” (2004:48). Kunchala Rajaratnam még tovább lép. A kapitalizmus, mint vallás „középpontjában a piacgazdaság istennője áll, akinek a profit oltárán kell áldoznunk”. (Sándor 2010) A közgazdászok pedig „hű és odaadó papok” (uo.) az istennő szolgálatában, akik „mindvégig érzéketlenek maradtak [...] a valóságra: [...] a hajléktalanok, a munkanélküliek, és éhhalál küszöbén élők milliói”-nak (uo.) nyomorára.

Mivel az említett Rajaratnam (lutheránus) teológus, ezért ellenem vethető, hogy a papok törődjenek az égi dolgokkal, földieket meg hagyják a közgazdászokra és társaikra, utóbbiaknak semmi szükségük misztikumra és metafizikai csodabogarakra, van épp elég eszük, majd megoldják a problémákat.

9 A gazdag emberről azt írja, hogy egy „láthatatlan kéz vezeti őt egy cél felé, melyet ő nem is keresett” (Smith 2011:489)

Nem úgy tűnik! Hallgassuk Babitsot: „Anatole France egy-egy műve [...] megmutatja, hogy az ész oly gyenge, hogy szinte veszedelmes, mint a rossz puska. Minden jóakarata és lelkesedése, kiirtani a világ értelmetlen borzasztóságait, csak újabb borzasztóságokat fog szülni.” - jósolta helyesen Babits 1918-ban (2005a:81). Az írástudók árulása c. esszéjében tíz évvel később így fogalmaz: „Az a kultúra pedig, ahol a megismerés főforrása az ösztön, és egyedüli értékmérője a hasznosság, ahol [...] még az ész is csak az ösztönélet *izgatója* vagy az Akarat *szolgája* akar lenni: nem emberi, hanem állati kultúra.” (2005b:470) (kiemelések általam: L.P.)

Az helyes, ha az egyén minél inkább használja az eszét, de egy társadalmat nem (volna) szabad csakis racionális alapon berendezni, mert embertelenné válik. Püthagorasz az általam másodiknak mondott tételét mintha mai tapasztalok alapján írta volna: „Ha nem a szellem szerint rendezi be egy társadalom a saját életét, az menthetetlenül az erősek uralmát fogja meghozni, amelynek az alapja az erősek önkénye, ez azonban máris magában hordozza a saját maga pusztulását”. (Mészáros 2015:13) Ezzel összhangban van Szent Ágoston megfigyelése: „Az igazságosság megszüntetésével tehát mivé válnak az országok, ha nem hatalmas rablóbandákká?” (2005:265) – jósolja az V. század (!) elején leginkább a klasszikus kapitalizmusra, de napjainkra is érvényesen. Másként fogalmazva és személy szerint senkit sem vádolva: a közgazdászok összességében mégis, a nem „szellem szerint” való gondolkodással, csakis a gazdasági racionalitásra koncentrálna valójában elárulták a társadalom egészét, legalábbis hozzájárultak az „állati kultúra” terjedéséhez.

Ismét ellenem vethető, hogy az „állati kultúra” meg a „szellem szerint” való gondolkodás túl homályos. Arról nem is beszélve, hogy a történelem során a szellem (hit, Isten stb.) nevében számlálhatatlan borzasztóságokat követtek s mind a mai napig követnek el. Valóban. De ez csak az egyik véglet. A másik véglet sem jobb: az ész, a racionalitás nevében elkövetett ugyancsak számtalan rémtettől tudunk, gondoljunk csak a náciizmus vagy a kommunizmus társadalommérnökei által tüzelt és félrevezetett emberek és diktátorok gazságaira. Napjainkban pedig a A tőke és kamatának büntetetei c. fejezet tanúsága szerint az un. technikai észre támaszkodva rövid távon ugyan sikert mutató, de hosszabb távon újabb zsákutcába futottunk.

Ha tehát önmagában a hit (vallás stb.), és önmagában az ész (tudomány stb.) is zsákutcába visz, akkor mi a megoldás? Püthagorasz szerint „az emberi társadalmat olyan múlhatatlan emberi értékekre kell felépíteni, amelyek a szellem, a lélek szerint valók. Az emberi közösségek életét a szellemi törvények szerint kell berendezni és szabályozni, mert a szellem rendje hordozza az igazságot”. (Mészáros 2015:13) Több, mint helyesnek tűnő álláspont. „A régi Írástudó az igazsággal és erkölccsel érvelt; a mai a lehetőségekkel és gazdasági összefüggésekkel.” - írja ismét helyesen Babits (2005b:472).

Vagyis minden jel szerint – a középút vagy az egyensúly megtartása érdekében - nem nélkülözhetjük az erkölcsi-lelki útmutatást. Másként fogalmazva a szív és az ész összehangolt cselekedeteire van szükség. A költő szerint fönn kell tartanunk „a tiszta erkölcs és logika tekintélyét és tudatát”. (uo.)

Ekkor viszont föl kell tennünk a kérdést: mégis, miben és mikor kezdődött ez az észrevétlen, nagyon lassú, ezért kevesek által észrevehető torzulás, miszerint az igazság és erkölcs kikopott a gazdasági rendszerből, a közgazdászok gondolkodásából? Mikor, hol és miben kezdtünk el *nem figyelni* az erkölcsi iránytűnkre?

3.1. Középkori tanulság

A történészek a középkort több szakaszra bontják, ezek egyikét, a középkor közepét érett középkornak hívják, amit Bernard Lietaer Európa aranykoraként jellemez, mert „mindenkinek volt munkája, a munkakörülmények jók voltak, és még a családra, a közösségre, a személyes kedvtelésekre is maradt idő”. (2017:59) Ekkor alapították meg az első, máig működő európai egyetemeket, építették a máig álló katedrálisokat stb. Migray szerint is „*mindenki jóléte* aránylag” (1932:158) biztosítva volt. Állítása szerint „a keresztény középkor szabad községeiben és városaiban a nyomor, a létbizonytalanság, a túlmunka [...] ismeretlen volt” (uo.).

Lietaer szerint ennek a viszonylagos kiegyensúlyozottságnak egy kettős valutarendszer volt a „láthatatlan motor”-ja. (Természetesen a kis jégkorszak előtti több évszázados kedvező időjárás is szerepet játszott, mint peremfeltétel) „A királyi érméket elsősorban a nagy távolságú kereskedelemben és a luxuscikkek kereskedelmében használták. A második típusba a különféle helyi valuták kiterjedt rendszere tartozott, amelyek elsősorban közösségen belüli csereeszközként funkcionáltak.” (Lietaer 2017:63) Ez a megfigyelés egybevág Polányi megállapításával, miszerint akkoriban helyi (városi) és távolsági piac (kereskedelem) létezett, és a helyi piacot nem csak védték a másiktól, hanem „a kettőt szigorúan elválasztották” (Polányi 2004:95), ugyanakkor a helyi piacra elgondolkodtató elveket alkalmaztak: „az élelmiszer-ellátásban például a szabályozás olyan eszközöket tartalmazott, mint a tranzakciók kikényszerített nyilvánossága, valamint a közvetítők kizárása a

kereskedelem ellenőrzése és a magas árak elhárítása érdekében” (uo.:96). Ezen kívül „a helyi piacon a termelést a termelők szükségletei szabályozták, és így kifizetődő szintre korlátozták” (uo.:97). Továbbá „az idegen kereskedők által úzott kiskereskedelem teljes betiltása” (uo.:96) azt a célt szolgálta, hogy „az adott körülmények között megvédjék a piacok működését” (uo.:99), mert „a korszak jól ismerte azt az igazságot, hogy a versenynek végül monopóliumhoz kell vezetnie” (uo.:98), amely „gyakran a létszükségleteket érintette, és így könnyen sodorhatta veszélybe a közösséget” (uo.)

Noha a szabályozás ezen elemei „a modern szemlélő számára könnyen [...] a verseny rövidlátó kirekesztésének” (uo.) tűnhetnek, ezen szabályok figyelmen kívül hagyása nem is sok idő múlva „a társadalom régi szövetét szétszaggatta” (uo.:61), és tömegek nyomorát hozta: az emberek „tisztos földművesekből koldusok és tolvajok csőcselékévé” (uo.:63) váltak. A csőcselék ellen akasztófával védekeztek, ami pedig „nem egyéb mint a gazdagok összeesküvése a szegények ellen” (Bodai 1998:72). Hasonlóan fogalmaz Polányi is, aki szerint a folyamatot „helyesen nevezték a gazdagok forradalmának a szegények ellen” (Polányi 2004:63). Újabb néhány nemzedék múltán a változások újabb hulláma jött: az ipari forradalom korában „a dolgozó emberek a pusztulás új helyszínein, Anglia úgynevezett ipari városaiban zsúfolódtak össze, a vidékiek emberi mivoltukból kivetkőzött nyomornegyedlakókká váltak, pusztulófélben volt a család, s hatalmas országrészek tűntek el sebesen azok alatt a szénpor- és ócskavashalmok alatt, amelyeket az »ördögi malmok« kiokádtak” (uo.:67). Migray ugyanerről így szól: „a mi modern városaink sötét nyomora, embertelensége, züllöttsége, ezrek és százezrek napi létbizonytalansága teljesen ismeretlen volt a keresztény középkor évszázadainak szabad, önálló községi szervezeteiben” (Migray 1932:159).

Vagyis adott szabályok (szokás, törvény, jog) be nem tartása a társadalom bizonyos, többnyire nagyobb részére nézve katasztrofális következményekkel jár. Ez még akkor is igaz, ha hosszabb távon az általános életszínvonal-emelkedés miatt ezek a katasztrófák, egyéni, de tömegesen előforduló élettragédiák kihullanak a kollektív emlékezetből. Ezen felejtés miatt tekintenek sokan a kapitalizmusra, mint a korábbinál fejlettebb társadalmi rendre: emelkedik az életszínvonal, tehát minden rendben.

Az előző fejezetben erkölcsi-lelki útmutatást és iránytűt kerestünk, most meg szabályokat, törvényt és jogot emlegetek. Nincs itt valami eltévedés?

Minden különösebb magyarázat nélkül hallgassuk Nyíri Tamást, amikor az „Én és Te”, az egyén és a közösség viszonyát taglalja: „Az embertárs elismerése, mely a társadalmi szerep igenlése által az emberre mint személyre is irányul, kétségtelenül a szeretet megnyilvánulása. Ha pedig *Aquinói Szent Tamás* szerint az elismerés nem választható el az igazságosságtól, ha az igazságosság összefonódik a barátsággal, akkor a közösség nem állítható szembe a társadalommal, és akkor [...] szeretet alkotja a jogot” (Nyíri 1981:165). Kicsit később így fogalmaz: „A jog etikai alapvetése tehát elsősorban azt jelenti, hogy *szabály legyen* és ne önkény, másodsorban pedig, hogy *helyes szabályok* uralkodjanak, [...] A közösségi élet alapszövege nem elvont-etikai jellegű, hanem jogviszonyok és jogállapotok konkrét sokasága.” (uo.:175).

Megismételtem: „szerepet alkotja a jogot”; „a jog etikai alapvetése”, „*helyes szabályok*”!

A kérdésünk tehát most már így szól: milyen erkölcsi, etikai alapvetés szükséges ahhoz, hogy „*helyes szabályok* uralkodjanak”? Természetesen esetünkben ne egy általános etikai keretrendszer leírására, pláne nem megalkotására gondoljunk, hanem csupán a politikai közösség *gazdálkodását* érintő etikai irányelvre, esetleg irányelvekre. Mivel pedig a babitsi értelemben vett „régí Közgazdász” nem létezik, ezért a régi Írástudókhöz kell fordulnunk a válaszáért.

3.2. A baj kezdete

A középkori egyház és a még régebbi korok, akár a bibliai Ószövetség mózesi kamattilalmára a mai szemlélet és pláne a közgazdászok is mint valami elavult szabályra gondolnak. „Luther még azon gondolkodók közé tartozik, akik a pénz tőkeként való működését elvben tiltják” (Bodai 1998:82). Vagyis Bodai szerint Luther nem elég korszerű. Ellenben „a pénz produktivitásának felismerése és bizonyítása a [...] legnagyobb horderejű újítása” (uo. 89) Kálvinnak, ezért sokan a kapitalizmus megteremtőjeként tekintenek rá.

A pénz tőkeként való működését, a pénz produktivitását lehetséges pozitívumként értékelni, de helyesebb, ha az eddigiek, főként A tőke és kamatának büntetetei c. fejezet alapján az ördögi malom pusztító erejét látjuk benne.

Ekkor viszont teljesen helyénvaló a kérdés: mi köze van a kamattilalomnak ezen erőhöz? Egyáltalán miért ellenezték a régi Írástudók a kamat és uzsora minden formáját?

„Ne végy ő tőle kamatot vagy uzsorát, hanem félj a te Istenedtől, hogy megélhessen melletted a te atyádfia.” (3Móz 25,36) – olvashatjuk a Bibliában.

Vagyis a pénz nem mindennapi hatását a társadalomra, emberre, az emberi lélekre már az ókori ember is észrevette. Ez a hatás minden, csak nem pozitív, sőt szinte mindent roncsoló, romboló erejű, ugyanakkor az archaikus társadalmakban a gazdaság még nem önálló, saját belső törvényekkel rendelkező alrendszere a társadalomnak – Polányi „beágyazott gazdaságról” beszél (1976:152) –, vagyis a gazdasági kérdések nagyon szorosan összefüggnek pl. a politikai, erkölcsi, társadalmi stb. kérdésekkel, következésképp a legtöbb vélemény vallási vagy erkölcsi alapú tiltás vagy figyelmeztetés. A pénz és kamatának szempontjából olvasgatva Arisztotelész, Aquinói Szent Tamás, Nicole Oresme, Luther vagy Kálvin idevágó munkáit, szembe tűnhet néhány jelző a kamattal, ill. a kamatszedéssel kapcsolatban: természetellenes, igazságtalan, természet ellen való, ellentétes a természetes igazságossággal, halálos bűn, méltánytalan, átkozott, ki kéne kergetni világból stb. Arisztotelész a Nikomakhoszi etikában valóságos megvetéssel fogalmaz: „azok, akik szabad emberhez nem méltó mesterséget űznek, a bordélyosok és az effajta emberek, nem különben az uzsorások [...] hajlandók haszonért, és pedig csekély haszonért szégyent és gyalázatot magukra venni. [...] Közös tulajdonságuk a piszkos nyereszkedés” (1997:115-116).

Mindig, minden korban léteztek a saját pusztító megélhetési szükségletükön túl haszonra törő, nyereszkedő emberek. Miért tartották elítélendőnek ezt a magatartást?

Az említett „természetellenes, igazságtalan” stb. jelzőkön, ill. a kamatot az elszegényedés miatt tiltó mózesi törvényeken túl Luthernél találtam tételes magyarázatot a miéltre. Luther éppen erkölcsi alapon keményen ellenezte a kamatot és a szabad kereskedelmet. A nyereszkedő „gonosz szeme, mely csak a felebarát szükségét nézi, nem azért, hogy segítsen rajta, hanem hogy magát előnyösebb helyzetbe hozza, és felebarátja kárán gazdagodjon” (Luther 2019:201). Az az elv, hogy „olyan drágán adom az árumat, ahogy csak tudom” (Luther 2019:191), azaz a mesterséges, spekulatív drágítás gyakorlata az embertársunk kárán való gazdagodást jelenti, következésképp az amúgy is szegényeket ínségre juttatja. Akkoriban törvényi szabályozás híján nem volt ritka az akár 40%-os kamatra adott kölcsön sem. Melius Juhász Péter még egyértelműbben fogalmaz (ekkor az uzsora még = kamat): „A felebarátainkat és felebarátaink javait kimerítő sérelmes uzsora meg van tiltva azon igazságtalan nyereség miatt, mely egy neme a lopásnak és ínségre juttatja a szűkölködőket és szegényeket” (Melius Juhász 1881:260-261). Vagyis a kamat, a legkisebb kamat is a *lopás* egy speciális neme, ugyanis mások azért dolgoznak, hogy a kölcsönadónak több pénze legyen. Sőt, „a kamatszedés tilalma nem csupán valami szociális-gazdasági rendszabály, hanem hatalmi elv: a pénzuralom megakadályozása” (Ragaz 1947:133) – írja '47-ben egy svájci teológus. Hetven évvel később pedig hozzá kell tennünk, hogy „és az ökoszisztéma elpusztításának elkerülése”. Ezen mondat igazsága napjainkra globális méretben látszik leginkább...

Állításunk szerint tehát a kamat pusztító léte adja az ördögi malom erejét! Pontosabban a kamat mögött álló *ember kemény akarata*: „Több pénzt akarok...!”

Másként fogalmazva: embertársunk iránt érzett felelősség, urambocsá', a szeretet fényében erkölcsi irányítúnk azt mutatja, hogy a kamattal valami nagyon nem stimmel. Két kérdés merül föl ebben a helyzetben:

- 1 az ősi kamattilalom miként és miért torzult a mai, helyesnek, sőt jogosnak tartott kamatfelfogássá?
- 2 van-e visszaút, hogy ismét „helyes szabályok uralkodjanak”?

Az első kérdésre a következő, II. részben, a másodikra pedig a III. rész elméleti alapvetése után IV. részben próbálok választ adni.

4 Hivatkozások

- Andor László / Krausz Tamás / Lóránt Károly / Mocsáry József / Szigeti Péter [1994]: *Létezhet-e szocialista piacgazdaság?* Eszmélet, 6(24; 1994. szept.); 4-34
- Anyikin, Andrej Vlagyimirovics [1978]: *Egy tudomány ifjúkora – A Marx előtti közgazdász gondolkodók élete és nézetei* Kossuth, Bp.
- Arisztotelész [1997]: *Nikomakhoszi etika* Európa, Bp.
- Arisztotelész [1984]: *Politika* Gondolat, Bp.
- Babits Mihály [2005a]: „A veszedelmes világnézet, In: Babits Mihály: *Tanulmányok, esszék*, Kortárs, Bp., (76-83)
- Babits Mihály [2005b]: „Az írástudók árulása” In: Babits Mihály: *Tanulmányok, esszék*, Kortárs, Bp., (458-487)
- Benjamin, Walter [2013]: *A kapitalizmus mint vallás*. Ford. Fogarasi György, Kritikai Elmélet Online, Gazdasági teológia, <http://etal.hu/kotetek/gazdasagi-teologia-2013/benjamin-a-kapitalizmus-mint-vallas/> (utolsó megtekintés: 2022. 02. 11.)
- Binswanger, Hans Christoph [1999]: „Közgazdászok hitközössége” 2000, (Irodalmi és társadalmi havilap) 11(10): 53-59.

- Bodai Zsuzsa [1998]: *A pénz filozófiája*, Aula, Bp.
- Booth, Philip [2012]: *A szabad piac és a globalizáció csökkentette a szegénységet*, Magyar Kurír, 2012. október 8., <http://www.magyarKurir.hu/hirek/philip-booth-szabad-piac-es-globalizacio-csokkentette-szegenyseget> (utolsó megtekintés: 2022. 02. 11.)
- Csillag Sára [2012]: *Az emberi erőforrás menedzsment mint morális útvesztő*, Ph. D. értekezés, BCE Vezetéstudományi Intézet, Bp.
- Creutz, Helmut [1997]: *A pénz-szindróma : utak a válságmentes piacgazdasághoz* [ford. Skultéty Kornélia], Örökségünk, Nyíregyháza
- Czobel István [1904]: „A társadalmi fejlődés iránya” In: (a Társadalomtudományi Társaság által rendezett vita szerkesztett változata; a szerkesztő ismeretlen) *A társadalmi fejlődés iránya* Politzer és Fia, Bp. (127-153)
- Drábik János [2001/4]: „A kamatkapitalizmus és a szervezett pénzhatalom” *Leleplező*, (2001. szept.)
- Etzioni, Amitai [1993]: „A „személy a közösségben” paradigma”, In: Kindler József – Zsolnai László: *Etika a gazdaságban*, Keraban, Bp., (57-64)
- Frenyó Zoltán [2008]: „A keresztény gazdaságetika érvénye” *Jel*, 2007/6. (164-168); In: Frenyó Zoltán: *Filozófiai kultúra*, Tinta, Bp. (316-328)
- Gesell, Silvio [2004]: *A természetes gazdasági rend*, Kétezerregy, Piliscsaba
- Gilányi Zsolt [2014a]: „Ökorendszerek versus gazdasági rendszerek: egyensúlyi rendszerek?” *Gazdaság & Társadalom*, 6(1): 28-37.
- Gyulai Iván [2015]: *Pénz és fenntartható fejlődés*, Magyar Természetvédők Szövetsége, Bp.
- Harari, Yuval Noah [2015]: *Sapiens*, Animus, Bp.
- Joób Márk [2011]: „Hogyan hatástalanítható a globális pénzrendszer időzített bombája?” *Gazdaság & Társadalom*, 3(1; 2011. márc.): (59-73).
- Keynes, John Maynard [1965]: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. KJK, Bp.
- Király Júlia [1995]: „Válságspirál, avagy a magyar bankok tőkevesztésének egy lehetséges értelmezése”. *Közgazdasági Szemle*, XLII(9): 819-837.
- Kosłowski, Peter [1993]: „Etika a piacgazdaságban, avagy magánbűnökéből nem lesz közjó” In: Kindler József – Zsolnai László: *Etika a gazdaságban*, Keraban, Bp. (84-98)
- Lietaer, Bernard – Belgin, Stephen [2017]: *Új pénz egy új világnak*, Bankráció Kft, Bp.
- Luther Márton [2019]: *A kalmárkodásról és az uzsoráról*; In: Luther válogatott művei, 4. kötet, Luther Kiadó, Budapest, (190-209)
- Madarász Aladár [2005]: „Szabad pénz az alvilágból” *Buksz (Budapesti Könyvszemle)*, 17(2): 152-161
- Marx, Karl [1955]: *A tőke*, Szikra Kiadás, Bp.
- Metz, Johann Baptist [2004]: *Az új politikai teológia alapkérdései*, L'Harmattan, Bp.
- Mészáros László [2015]: „Az ókori európai nevelésügy egy elfeledett szelete – Püthagorasz és misztériumiskolája” In: Baska Gabriella - Hegedűs Judit (szerk.) *Égi iskolák, földi műhelyek, Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére*, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Bp. (10-23)
- Molnár Tamás [1993]: *A liberális hegemonia*, Gondolat, Bp.
- Migray József [1932]: *A marxizmus csődje*, Stephaneum Nyomda, Bp.
- Nyíri Tamás [1981]: *Az ember a világban*, Szent István Társulat, Bp.
- XI. Pius [1931]: *Quadragesimo anno*, 108. cikkely (ford.: Dér Katalin)
- Polányi Károly [1976]: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*, Gondolat, Bp.
- Polányi Károly [2004]: *A nagy átalakulás : korunk gazdasági és politikai gyökerei*, 2. átdolg. kiad., Napvilág, Bp.
- Ragaz, Prof. Dr. theol. Leonhard [1947]: „Bibliamagyarázat, 2. kötet”, Zürich, ford.: Kincsesné Salca Mária. In: Roland Geitmann: *A Biblia, az egyházak és a kamatgazdaság*, Alternatív Gazdaság Lexikon. http://hu.alternativgazdasag.wikia.com/wiki/A_Biblia,_az_egyhazak_es_a_kamatgazdasag (utolsó megtekintés: 2022. 02. 11.)
- Redl Károly [1982]: „Az első európai pénzelméletéről (Nicole Oresme értekezése a pénzről)” *Magyar Filozófiai Szemle*, 26(3): 309-335
- Dr. Sándor Jenő [2010]: *Keresztény gazdaságetika Indiában* (Üzlet és etika blog, szerk: dr. Sándor Jenő) http://uzletietika.blog.hu/2010/04/17/kereszteny_etika_es_piacgazdasag_egy_indiai_szemzogebo (utolsó megtekintés: 2022. 02. 11.)
- Síklaky István [2000]: *A fennmaradás társadalmi programja*, Éliás, Tököl
- Síklaky István [2003]: *Létebiztonság és harmónia : egy zöld fordulat programja : a pénzürelmi rendszer*

- alternatívája*, Éghajlat, Bp.
- Smith, Adam [1977]: *Az erkölcsi érzelmek elmélete* In: *Brit moralisták a XVIII. sz.-ban*, szerk.: Márkus György, Gondolat, Bp. (423-553)
- Smith, Adam [2011]: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól*, I. kötet, Napvilág, Bp.
- Sombart, Werner [1997]: *A kapitalizmus természete és létrejötte* In: *Gazdasági rendszerek és intézmények szociológiája*, Aula, Bp. (49-61)
- Weber, Max [1987]: *Gazdaság és társadalom, A megértő szociológia alapvonalai*, 1, Szociológiai kategóriatan, KJK, Bp.
- Weber, Max [1995]: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Cserépfalvi, Bp.
- Zsolnai László [2004]: „A gazdasági etika paradoxona” *Vezetéstudomány*, 35(6): 45-49.